

Heimweh nach Zukunft

Honvágy a jövőbe

MÜLLER, Herta
A róka volt a vadász
(Nádori Lídia ford.)
Cartaphilus, 2010

Lélegzethinta
(Nádori Lídia ford.)
Cartaphilus, 2010

Szívjóság
(Nádori Lídia ford.)
Cartaphilus, 2011

Fácán az ember
semmi több
(Karácsónyi Noémi
ford.)
Cartaphilus, 2012

„Szajmennybolt és
gyikbőr cipő”
(Lendvay Katalin
ford.)
Magyar Lettre
Internationale, 53

Kelet-Európában évtizedeken át közös volt az elnyomás, de ugyanilyen közös és látható volt az elnyomástól, gyámkodástól való undor is. És közös volt a menekülés iránti vágy.

Ismerek olyan embereket, akiknek egész életét kitöltötte a képzelődés a menekülés lehetőségeiről. Naponta gondoltak erre, életüket eszerint alakították. Például éveken át keletkutatónak tanultak, hogy később, valamikor majd megpályázhassanak egy szolgálati utat Japánba –, és ha olyan szerencsésük lesz, hogy ez sikerül, nyugaton az első repülőtéren, ahol átszállnak, megszakítsák az utat, és menedékkjogot kérjenek. Mások műszaki rajzolókká lettek, mert foglalkozásukhoz hozzátartozott a földmérés. Beszéltek, hogy néha a határ mentén is végeznek földmérést. Szóval volt, aki az esetleges szökés lehetőségét választotta foglalkozásának –, és ez a foglalkozás rajta ragadt, és nem szerette meg soha, és fél életét ebben az illúzió-csapdában töltötte, mert a szökésre sose volt valószínű esélye. Mondhatjuk, hogy emberek ezrei fél életüket a menekülés köztömódjában élték le. Ebben a mélyseges nyomorúságban a menekülés rejtett gondolata egyszerre állt kétségbeesésből és reményből.

Azokból az időkől tudom, hogy a menekülésnek kollektív és egyéni, tehát általános és személyes okai vannak. És ezek egyformán erősek. De ahhoz, hogy a menekülés, amikor lehetőség nyílik rá, valóssá váljon, nem kell, hogy az általánosakat személyes okok fokozzák. Elegendő az általános, a mindig jelenlévő ok, a kollektív kilátástalanság és keserűség. Ami mindenkinek egyre tereteliesedik a fejében. És megszállottsággá válik, akárhogyisokká, mert azt állítja, hogy akárhogyis, de mindenütt jobb, mint itt. Ez a végkövetkeztetés az évtizedek során magától értetődővé vált Kelet-Európában. Mindenütt jelen volt. És ugyanezzel a végkövetkeztetéssel menekülnek az emberek napjainkban is.

Ennek a végkövetkeztetésnek az alapja a teljes rezignáció. Ezért olyan fura, ha az országunkba érkező menekülteket invázióknak vagy lavinának nevezik. A menekülésnek semmi köze az agresszióhoz. A menekülés valamennyi részletében, amelyekből összeáll, defenzív.

Mindig rejtély volt előttem, hogy az általánosságban meglévő, csöndes, jól nevelt gondolat a szökésre mikor válik vad, kockázatos, erőteljesen politikai indíttatású menekülési kísérletté. Mert mindig volt egy döntő mozzanat, amikor teljesen átlagos, béketűrő, rezignált, szürke, politikailag passzív emberek teljes létüket kockára tették, és minden áron menekültek. Mert a lezárt román határok a halál övezetei voltak. A magyar határnál fegyveres katonák, betanított, a menekülteket

széttépő kutyákkal. A jugoszláv határnál a Dunában hajók, amelyek az úszó menekültekre vadásztak, és propellereikkel darabokra szaggatták őket. A túlélés esélye nem érte el az ötven százalékos, a menekülésbe bele kellett kalkulálni a halált. Ennek ellenére az évek során százazrek menekültek titkon, gyakran teljesen magukra hagyták. A puskagolyó, a kutyák és a propellerek senkit nem riasztottak el.

Egy gépgyárban dolgoztam, ahol gyakran fordult elő, hogy egy reggel az amúgy megbízható, pontos munkás nem jelent meg –, és nem is látuk soha többé. Pár nap múlva hallottuk, hogy elmenekült. Ritkán fordult elő, hogy néhány hónap múlva – titkon – azt hallotta az ember, hogy az illető Münchenből, Párizsból vagy Torontóból jelentkezett. Többnyire azonban nyomtalanul eltűnt a föld színéről. Nem érkezett meg sehova. Bár szökési szándékát senki se vette észre, mégse volt senki, aki csodálkozott volna, ha egy munkatársa egyszer csak elmenekült. És senki se rémült meg, ha ebbe belehalt. Kevés, sutgó részvét járt a kollégának. Sőt, ebbe a részvétbe cseppnyi irigység is vegyült, holott a szökevény már nem élt. Keserű irigység, ami magának az irigynek fáj. Semmiképp sem káröröm, inkább valamiféle csodálat. Mintegy gyászkiüntetés, a vakmerőségéért. Utána már nem emlegette senki. Frivol lett volna, ha beszélgetés közben valaki a halálára emlékeztet. Félig-meddig önmagát árulta volna el, aki szintén gondolkodott a szökésen. Az embernek meg kellett őriznie a nyugalmát, a menekülést a köztömódba, a reményt egy saját, jobb alkalomra. Ezt legjobban a hallgatás biztosította.

Mit csináltak az emberek a szökést megelőzően? Voltak, akik jósnohöz fordultak, és megpróbálták esélyeiket kártyavetés, kávézacc-olvasás útján kifizékeszni. Az ilyenek előre akarták látni a véletlent, sőt, talán kegyesen el is fogadták a sorsukat.

Volt egy barátnőm, varró- és jósno. Ő varrta a ruháimat. Egyszer véletlenül éppen próbán voltam, amikor egy kuncaft érkezett jóslásra. Bizott bennem, egy örökkévalóság óta ismertük egymást. Betessékelt a szobába, és a kuncaftot leültette a konyhaasztalhoz. A szobaajtót csak betámasztotta, így mindent hallottam. Igen, szökésről volt szó. A jóslásnak hitelesnek kell lennie, a kávézacc önmagában nem működik, lényeg a jósno szövege. A szöveg poétikus volt. Valahogy így szólt:

„Két lábat látok, ez vagy te. Valami zöld van ott, ahol vagy. Nem itt kezdődik és nem is itt végződik. Nagy. Na lám, most egész kicsinek látom a hátadat, nő, bele a hátadba. Oda ne menj. Ne menj kukoricásba, dohány-és répa földre. Ne menj füves területre, ne tévedj a zöldbe. Hosszú nyakat látok, ez egy hatyú, te pedig csillogó folyóhoz érsz.” A varrónő szünetet tartott, sóhajtott, majd megkérdezte: „Tudsz úszni? Ez a Duna.” A kuncaft halk volt, a választát nem értettem.

Arra gondoltam, ahogy ezt hallgattam, hogy milyen szépek ezek a szürreális képek. A nyelv szépsége ott ragadhat bárkin – annál inkább, minél kevesebb köze van az illetőnek a nyelvhez. Ha nem ismeri a nyelvi szépséget, akkor a legnagyobb hatása. De hogy lehet hazugság ilyen szép? – kérdeztem magamtól. Ez viszont egyszerű, mert a varrónő a képeket a szemével festette a kávézaccba, majd megfejtette, és maga is hitt abban, amit mondott. Kitalálta, de nem hazudott. És ez a nyelvi szépség a szökés helyszínét meghatározó dimenzióvá vált. Az utalások a fejben konkrét utasításokká váltak, a szökés térképévé, tervekké és módszerekké, időpontokká és földrajzi adatokká. A nyelvi szépség tetté alakult.

Természetesen pár hét múlva megkérdeztem a varrónőt, tud-e valamit arról a férfiről, sikerült-e kiszöknie. Azt mondta, szerencséje volt, már Kanadában van.



Heinrich Böll frankfurti előadásában egyszer, röviden megemlíti, mennyire kéne „egy lakható nyelv”. A háború után, egy olyan országban, ahol nemcsak a házakat bombázták le, Böll számára ez a kifejezés valószínűleg valami teljesen konkrét dolgot jelent. De egyetlen szóval se magyarázza el, hogy mit. A megoldás függőben marad, és a titokzatosság teszi a kifejezést metaforikussá, erőssé. Így paradigmaticus, meggyőző. Úgy használjuk, ahogy akarjuk. Lehet, hogy amikor a menekülő a nyelvi szépséget tette alakítja, ez „lakható nyelv”. A nyelvre bízta magát az ember, hogy elhagyja otthonát, és eljusson az idegenbe, ahol akárhogyis csak jobb lehet, mint otthon. És Böll már Jorge Semprunnél vagyunk, aki azt mondja, hogy nem a nyelv mint olyan a haza, hanem a beszéd. Tehát a mondott tartalma lehet „lakható nyelv”.

Én a „lakható nyelvet” a meneküléssel hozom kapcsolatba, ahogy Böll is megkérdi ifjú hallgató-ságát, vajon ebből a háborús generáció által tönkretett országból „tudnak-e valaha egy olyan államot csinálni, amely után az embernek honvágya van”. Böll számára ez utópia volt. Erős kétségei voltak. Mert „1933 és 1939 között mindaz, amit addig valamilyen formában Németországnak lehetett nevezni, meghalt, vagy külföldre kényszerült.” Ezt írta 1960-ban Jenny Aloninak, aki 1939-ben Paderbornból Palesztinába menekült, és akit Böllle egy életre szóló barátság kötött össze.

Böllnek azért is voltak kétségei, mert a háború után csak a Keletről kiűzött német kisebbségek számítottak „kitelepítettnek”. Böll 1973-ban ezt írta: „A kitelepítés szó másként, jobban

értelmezhető, ha a kezdetét 1933-ban határozzuk meg.” Ez azonban mindmáig nem történt meg, sajnos nem hallgattak Heinrich Böllre. A német emlékezet terében még mindig nincs hely a náci Németországból elűzött százezrek témájának. Ami megmutatná a száműzetés és menekülés drámáját. A végtelen utakat Mexikóba, Sanghajba, Új Zélandba vagy Argentínába. A kétségbeesést a határoknál, a szerencsés és szerencsétlen véletleneket, a reménytelenséget, a végleg kikészült idegeket. Böll az 1974-es PEN-kongresszuson tartott beszédeben Jeruzsálemben azt mondta: a német Elend (nyomorúság) szó az Ausland (külföld) szó őspanya. Az emigránsok sosem tudhatták, vajon honvágyuknak engedhetnek-e, nem gátolják-e ezt politikai vagy pszichológiai okok. Vissza nem hívta őket senki. Pedig a háború után Németországnak égető szüksége volt mind a tapasztalatukra, mind a személyes integritásukra.

Németország napjainkban ennek ellenére talán mégis honvágy-hazává vált. Nemcsak nekünk, akik itt élünk. Olyanoknak is, akiknek diktatúrákból és háborúkból kell menekülniük. Akiknek honvágyuk van a béke és a biztonság után. És mert Németország tudja ezt kínálni számukra, Németország után van honvágyuk. Ezek érzik ugyanazt a honvágyat, amit a korombéli kelet-európaiak háború nélkül is jól ismernek – a honvágyat a jövőbe.

Amikor Temesvárról Bukarestbe utaztam, a sínek egy darabon egész közel futottak a Dunához. Át lehetett látni Jugoszláviába. És amikor ez az útszakasz kezdődött, a kupékban lassan mindenki felállt. Ok nélkül, egyetlen szó nélkül

mindenki, abszolút mindenki felállt, kiment a folyosóra, és átnézett a határon Jugoszláviába. Fialatok és öregek, sőt, egyenruhás katonák és rendőrök is. Olyan volt a csönd, mint egy hipnózisban. Mint egy kinyilatkoztatás, mindenki tudta a másiktól, mire gondol. Hallgatni és nézni, a szemek, mint ferde tükrök. A sirály vagy a fecske a levegőben, mintha a nyakon hasítana át. Amikor a vonat eltávolodott a Dunától, mindenki szó nélkül visszament a kupéba. Újra elhelyezkedtek, folytatták valamelyik korábbi témájukat – mintha a Duna ragyogása meg se szakította volna.

Ettől a hipnózistól a folyosón mindig egy kicsit megdermedtem, ijesztő érzés tört rám, amikor elképzelttem, mi lenne, ha egyszerre csak ebből a vonatból mindenki elmenekülne. Minden évben tömegesen szöttek ki az emberek, de titokban, egymástól független, rejtett akciókban.

És ez nem csak Romániában volt így. Senki se számolta, hányan menekültek, nap mint nap, a kelet-európai diktatúrákból. Amikor 1956-ban Budapestre, 68-ban Prágába betörték a szovjet tankok, több mint 200.000 magyar és 400.000 cseh menekült nyugatra. Ezért mértéktelenül bosszant, amikor manapság a kelet-európai országok úgy tesznek, mintha a menekülés nem tartozna hozzá a saját történetükhöz. Még azoknak a drezdai „járókelőknek” is tudniuk kell ezt, akik nem áttalják Putyin nevét kiáltozni. A berlini fal megépítésével az NDK mégiscsak emelt egy cinikus emlékművet a menekülésnek.

Azt hiszem, akkor keletkezik a menekülés tömegpszichózisa, amikor a totális kétségbeesés szívását érzi egy ország. Szíriában és Eritreában ez van. És ennek a szívásnak csak akkor lesz vége, ha csökken a kétségbeesés, a diktátorok gyilkosságai, a háború és az iszlamista terror apokalipszise. A háború politikai ellenségeskedés, a háborús menekültek politikai üldözöttek, és minden egyes menekült védelemre szorul. Ezt a védelmet nem lehet korlátozni azért, mert sokaknak van szükségük rá.

Menekülés előtt a jövőre vonatkozó elvárások nem konkrétak. És még a menekülés után is változnak. A megérkezést amúgy is megmenekülésnek érzi mindenki. Fáradt szó ez: megmenekülni. De minden porcikája jobb, mint otthon, a bombákkal az utcán. Heinrich Böll részt vett a háborúban, és ezt írta: „Legtöbbször fiatalon haltak meg, és fiatalon meghalni nem könnyű: az »elesett«, »megölték« szavakban ott van egy csipetnyi hivatalos család: a hirtelen halál hangulatát keltik, ami igen keveseknek jutott csak ki. A haldoklók úgy hallgatnak, hogy az felér a megvetéssel, és borzonganak is, mert az irtózatos fejedelem, amely közeledik hozzájuk, hideg.”

Eddig ott volt a honvágy a jövőbe, de a megérkezés után ez a jövő irtózatossá teherként nehezedik rájuk. A jövő (Zukunft) németül hasonlít a menedékhez (Zuflucht), de ez átlátás. A jövő absztrakt, a menedék konkrét. A menedék talpunk alatt a föld. A jövő viszont valótlan idő, amely nem ismeri önmagát. A jelennek sosincs vége, a múltat cipeljük magunkkal. Ki tudja, talán az első nyugodt pillanattal megkezdődik a jövő.

(2015. december 10-én, a Heinrich Böll díj átadásakor elhangzott beszéd)

HAJÓS GABRIELLA FORDÍTÁSA

